

## **РОЗДІЛ 1**

### **ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ОСНОВНІ ШКОЛИ ТА НАПРЯМКИ**

#### **1.1. Класичні та нові наукові підходи до проблеми інформаційного забезпечення міжнародної політики** *(О. В. Петкова)*

Інформація – це певна реальність, що формує вчинки людей і матеріальний світ за допомогою алгоритму: надходження повідомлень – формування розуміння, задуму – вироблення установки на діяльність. У другій половині ХХ ст. у зв'язку з активізацією процесів мобільності, міжособистісних та опосередкованих комунікацій, а також за умов інтенсивного науково-технічного розвитку, інформація стає одним із пріоритетних факторів у багатьох сферах життя. Вона здобуває статус головного енергетичного ресурсу, що забезпечує економіку, матеріально-технічну сферу, освіту й особливо політику (відносини між суб'єктами як внутрішньополітичних процесів, так і міжнародних).

Теоретичні джерела й практика міжнародних відносин свідчать про незмінно високе значення інформаційного ресурсу у сучасній політиці. Сьогодні як при конструюванні усіляких стосунків та процесів, так і при розпізнаванні їх та їхніх впливів на міжнародному рівні актуальним стає звертання до інформаційної складової. Щоб з достатньою повнотою уявити високу роль інформації в сучасному міжнародному просторі, необхідно звернутися до ретроспективного погляду на феномен інформації в контексті розвитку людства та міжнародної політичної системи тощо. Метою подальшої аналітики в науковому політологічному дискурсі є висвітлення поступового зростання й ускладнення ролі інформації в міжнародній політиці.

Ф. Уебстер розділив всіх теоретиків інформаційного суспільства на дві групи [1]. До першої він відніс тих, хто досліджує інформатизацію на основі переконання, що сам процес

інформатизації триває вже кілька століть і є новим вираженням давно існуючих та тривалих соціальних відносин – Г. Шиллера, Ю. Хабермаса, Е. Гідденса.

Ідеї протилежного характеру виражають ті, кого Уебстер відніс до другої групи, – Д. Белл, М. Кастельс, М. Постер та ін. Ці дослідники вбачають в сучасних процесах зміни такого масштабу, що привели до виникнення принципово нового типу суспільства та є системним розривом з попереднім станом [1].

Найбільші досягнення у дослідженні інформаційної складової суспільного, економічного та політичного розвитку пов'язані з роботами класиків футурології, таких як Д. Белл [2; 3], Е. Тоффлер [4], Ф. Фукуяма [5], М. Маклюен [6], Й. Масуда [7], М. Кастельс [8; 9].

Ще в 1920-ті рр. О. Шпенглер проголосив занепад тодішньої індустріальної цивілізації, але ще не позначив контури й зміст нової. У 1940-х рр. австралійський економіст К. Кларк уже цілком виразно говорив про настання суспільства інформації й послуг, суспільства з новою економікою й технологією. Наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. американський економіст Ф. Махлуп висунув тезу про настання інформаційної економіки й перетворення інформації в найважливіший товар [10].

У науковому обігу другої половини ХХ ст. з'являється термін «інформатизація», що відображає той факт, що в тій або іншій галузі має місце використання інформації як нематеріального (скоріше енергетичного) або такого, що отримав предметне вираження, ресурсу розвитку. Розвиток інформації й інформаційних технологій до кінця ХХ ст. досяг такого високого рівня, що ряд дослідників розвивають теоретичні підходи в дусі постмодернізму, як, наприклад, С. Леш [11].

Інші визначали новий стан цивілізації через аналіз інформаційної ознаки. Найбільш відома спроба такого роду пов'язана із введенням у науковий обіг на початку 1960-х рр. фактично одночасно у США та Японії Ф. Махлупом та Т. Умесао терміну «інформаційне суспільство» [10].

Це поклало початок теорії, яку розвивали такі відомі автори, як Й. Масуда [7], Т. Стоуньєр [12], Р. Катц [13] та ін. Такий підхід лежить у руслі напряму європейської філософії, що розглядає еволюцію людства крізь призму прогресу знання.

Високотехнологічне японське наукове співтовариство приділяло особливу увагу дослідженню інформаційного суспільства. Воно було змальовано у звітах, представлених японському урядові кількома організаціями. У згаданих звітах інформаційне суспільство визначалося як таке, де процес комп'ютеризації надасть людям доступ до надійних джерел інформації, позбавить їх від рутинної роботи, забезпечить високий рівень автоматизації виробництва. При цьому змін зазнає й саме виробництво – його продукт стане більш «інформаційно-містким», що означає збільшення частки інновацій, дизайну й маркетингу в його вартості.

Приділяючи багато уваги трансформації людських цінностей в інформаційному суспільстві, Й. Масуда, голова Інституту інформаційного суспільства, висунув концепцію, згідно з якою інформаційне суспільство буде безкласовим та безконфліктним, це буде суспільство згоди, з невеликим урядом та державним апаратом. Він стверджував, що на відміну від індустріального суспільства, характерною цінністю якого є споживання товарів, інформаційне суспільство висуває як характерну цінність час [7]. У зв'язку з цим зростає цінність культурного дозвілля.

Підтвердження верховенства інформаційних технологій у суспільстві й у політиці присутнє в роботах відомого американського соціолога й культуролога Е. Тоффлера, який систематизував історію згідно «трьох хвиль». «...На зміну Першій хвилі (аграрній цивілізації) та Другій (індустріальній цивілізації) приходить нова, що приведе до створення надіндустріальної цивілізації. Третя хвиля – це інформаційне суспільство» [4, с. 3-5]. Хоча концепція «трьох хвиль» Тоффлера, як показав час, носить у цілому гіпотетичний характер, і деякі його пророцтва виявилися нездійсненими (наприклад, ідея про можливість прямої передачі даних від мозку до мозку й інших форм електрохімічної комунікації, або припущення про те, що інформація й

уява стануть невичерпною сировиною, замінивши собою нафту, газ, вугілля), однак, саме з неї все й починалося в галузі вивчення інформаційного суспільства, й варто відзначити певну прозорливість автора, тому що багато чого з того, що він пророкував, уже стало невід'ємною частиною нашого життя.

Новий етап у розвитку теорії був відкритий виходом в 1973 р. книги Д. Белла «Наступаюче постіндустріальне суспільство» [3], що спровокувала розвиток футурологічних концепцій у західній гуманітарній науці 1970-х років. Даний автор визначав специфіку постіндустріального суспільства через порівняння з попередніми епохами. Починають, як запропонував Д. Белл, з доіндустріального суспільства, основним ресурсом якого була сировина. Індустріальному суспільству була властива пріоритетність енергії. У постіндустріальному основним ресурсом виступає інформація.

Розділяючи історію людського суспільства на три стадії – аграрну, індустріальну й постіндустріальну, Д. Белл прагнув окреслити контури постіндустріального суспільства, багато в чому відштовхуючись від характеристик індустріальної стадії. Саме індустріальний характер суспільства, згідно з Беллом, визначає його соціальну структуру, включаючи систему професій та соціальні верстви. На його думку, для постіндустріальної стадії характерний перехід від виробництва речей до виробництва послуг, причому послуг, пов'язаних насамперед з охороною здоров'я, освітою, дослідженнями й управлінням. Якщо індустріальне суспільство є організацією машин та людей для виробництва речей, то центральне місце в постіндустріальному суспільстві, за Беллом, посідає знання, і при тому знання теоретичне [2, с. 20].

Індустріальне господарство як основний ресурс використовує енергію, а не сировину, віддає перевагу виробництву продуктів, а не їхньому видобуванню із природних матеріалів, і більш інтенсивно використовує капітал, а не працю. Однак при цьому Д. Белл відзначає, що постіндустріальне суспільство «додає новий аспект, зокрема в галузі використання даних і інформації, які являють собою необхідний компонент суспільства, що ускладнюється» [3, с. 198].

Як зазначив В. Мунтіян, в економіці постіндустріального суспільства пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти й підвищення якості життя. Впровадження нововведень в класі технічних фахівців, який став основною професійною групою, все більше залежить від досягнень теоретичного знання. Набуває особливої ваги у державах й суспільствах інтелектуальна страта, представники якої на політичному рівні виступають як консультанти, експерти або технократи [14, с. 102].

Таким чином, постіндустріальне суспільство протиставляється індустріальному й доіндустріальному за трьома найважливішими параметрами: основним виробничим ресурсом (у постіндустріальному суспільстві це інформація, в індустріальному – енергія, у доіндустріальному – первинні умови виробництва, сировина); типом виробничої діяльності (він розглядається в постіндустріальному суспільстві як послідовна обробка на противагу виготовленню та видобутку на більш ранніх етапах розвитку); характером базових технологій (що визначаються в постіндустріальному суспільстві як наукомісткі, в епоху індустріалізму – як капіталомісткі та у доіндустріальний період – як трудомісткі).

За В. Іноземцевим, ця схема дозволила сформулювати відоме положення про три суспільства, згідно з яким доіндустріальне суспільство базується на взаємодії людини із природою, індустріальне – на взаємодії з перетвореною ним природою, а постіндустріальне суспільство – на взаємодії між людьми [15, с. 30]. Отже, теорія Д. Белла до сьогодні активно використовується в різних країнах для подальших наукових розвідок.

До напрямку, окресленого Беллом, примикають інші теорії та концепції, наприклад, концепція технетронного суспільства, розроблена З. Бжезинським [16], а також доктрини Р. Лейна та Н. Стера, що підкреслюють роль знань і позначають сучасне суспільство як «суспільство, здатне до пізнання», «суспільство знань»

або «суспільство, орієнтоване на знання» (“knowledgeable society”, “knowledge society”, “knowledge-value society”) [17; 18]. З Белла «вийшла» також теорія соціального обміну П. Блау. За Блау, соціальна взаємодія ґрунтується на обміні людськими ресурсами, до яких належить також і інформація. Ефективність, широта й глибина комунікативної взаємодії залежить від поінформованості учасників про їхні всілякі характеристики, інтереси, потреби, культурні й інші особливості. Відсутність такої інформації, природно, збіднює та стає на перешкоді спілкуванню, обміну. У цьому зв'язку на перший план і виходить сучасна тенденція подолання мовних бар'єрів, створення єдиної метамови (чи йдеться про англійську, чи про комп'ютерну).

Окрема дослідницька проблема пов'язана з характеристиками самого сучасного суспільства, яке вже вийшло за рамки інформаційного. Його все більше характеризують із урахуванням того, що зі зростаючими потоками інформації, з її вдосконаленими технологіями та за допомогою електронної техніки організовуються все складніші процедури й комбінації громадських утворень.

Німецький дослідник М. Вебер ще на початку ХХ ст. розглянув, як громади в Америці організують себе за допомогою форм світського вміння поєднуватися за аналогією з релігійними протестантськими громадами [19, с. 280]. В основі організації протестантської громади на новому місці лежить саме мережевий прийом рекрутування нових членів. Гласно або негласно членам громади ставиться в обов'язок те, щоб у міру свого закріплення в громаді кожний з дорослих віруючих приводив по п'ять або більше нових «братів та сестер». Потім також кожний зі знову привернених у свою чергу повинен намагатися навести до віри ще по п'ять або більше невіруючих або віруючих інших конфесій і т. д. Головною рисою такої розмаїтої мережі є те, що вона забезпечує, з одного боку, тісні довірчі особистісні контакти між людьми, а з іншого боку, дозволяє розповсюджувати будь-яку загальну ідею серед широкого кола людей і контролювати процеси в їхньому середовищі.

Коли інформаційні технології досягли у своєму розвитку рівня високих комп'ютерних систем та почали здобувати все більший вплив

на економіку та політику, тоді багато дослідників звернули увагу на те, що вже не тільки протестантські громади будуються за мережевим принципом. Те ж саме відбувається й у багатьох інших суспільних формуваннях.

Отже, мережева реорганізація суспільства стала невід'ємною частиною глобалізації.

За Кастельсом, характерною ознакою мережі є «домінування соціальної морфології над соціальною дією» [9, с. 494]. Це означає, що певна усталена структура або організація підкоряє собі індивідуальні інтереси, особистісні особливості, тобто «влада структури виявляється сильнішою за структуру влади». Мережеве суспільство чимось нагадує собою комплекс взаємозалежних вузлів.

Матеріальною основою мереж є та ж сама капіталістична економіка. Керування нею здійснюється завдяки високоорганізованим інформаційним технологіям. Історична реальність розвитку інформаційних технологій така, що призводить до концентрації й глобалізації капіталу, причому саме завдяки непереборному впливу мережевих структур [9, с. 501]. На думку Кастельса, промисловий та фінансовий капітал працюють у сучасних умовах, спираючись більшою мірою на знання й інформацію, які забезпечують розподіл у просторі й часі всіх ресурсів, від природних до кадрових і самих інформаційних. Мережі здатні зливатися й утворювати метамережі. Вони накривають простори декількох держав і все збільшують площу впливу. Інформаційним потокам, що поширюються по цих мережах, доступні всі держави, з'являється можливість політичного впливу на них через віртуальний електронний простір, а політика переходить на рівень гри [9, с. 503]. З певного (інформаційного) рівня розвитку економіки, політики, світогляду, культури даного суспільства виростає глобалізаційний процес. Політологи, які ґрунтовно займаються вивченням цього процесу, також вказують, що система управління громадськими утвореннями починає здійснюватись за принципом мережі.

За Ф. Фукуямою, мережеве суспільство – це свого роду общинне суспільство, форма соціального капіталу, який, можливо, важко

створюється, але є дуже ефективним у проведенні всіляких заходів. Також й інформація «є специфічним предметом споживання. Її виробництво може бути вкрай складним і дорогим, але коли вона вже існує, її подальше поширення відбувається практично безкоштовно, тим більше в цифрове століття» [5, с. 277]. Фукуяма також розглядає трансформацію суспільства за аналогією з комп'ютерною мережею. На його думку, і вертикальна ієрархічна організація суспільства (що має вигляд піраміди) перетворюється в мережеву модель. Нова «горизонтальна модель залишається централізованою й ієрархічною; все, що було змінено, – це кількість рівнів керування між вершиною й основою. Горизонтальні організації створюють збільшені сфери відповідальності...» [5, с. 271].

Ще одна проблема, яку активно досліджують науковці всього світу, пов'язана з кібер-інформаційними структурами суспільної інтеграції.

За А. Бардом та Я. Зодерквістом, сьогодні з'явилися нові владні структури інформаційного мережевого суспільства, нові еліти з делегованими міждержавними повноваженнями – так звана «нетократія» [20]. Обумовлений широким розвитком інформації процес глобалізації змістив акценти в інформаційній теорії суспільства в напрямку його трансформації в так зване «мережеве суспільство». У загальних словах мережеве суспільство – це суспільство, улаштоване за принципом глобальної комп'ютерної мережі. Горизонтальні сфери суспільства замикаються на вузлові структури периферійних інформаційних центрів, які в свою чергу утворюють метамережі. Подібна облаштованість глобального суспільства практично не має альтернативи в умовах необхідності тотального й глобального контролю на великих масивах.

Сучасний високий рівень розвитку інформаційних технологій дозволив по-новому оцінити співвідношення інформації й знання. Комп'ютерні мережі, як і будь-яка домінуюча технологія свого часу, мають своїх переможців і тих, що програли. Успіх переможців базується, за словами піонера сучасних досліджень в області комунікацій Гарольда Інніса, на монополії на знання [20, с. 91].

Впливаючи на багато суспільних, економічних, психологічних і політичних процесів, інформація в тому числі породжує величезну кількість проблемних та кризових ситуацій. Підтверджується одне з положень теорії ризику – що ризик у прийнятті рішень залишається однаково великим як при нестачі інформації, так і при її великій кількості. У рамках даної теорії сформувався й використовується мережевий підхід до вивчення різноманітних проблемних галузей. Зокрема, одним з напрямків мережевих досліджень є міжнародний аспект мережевих структур, який розглядає вплив інформаційних та телекомунікаційних технологій на міжнародні відносини, роль мережевих структур в процесі глобалізації та ін. [21, с. 175]. У практиці міжнародних відносин все більшого значення набувають «політичні мережі» та «мережева дипломатія».

Починаючи з теорії М. Кастельса, проблематика інформаційного суспільства поступово змінюється парадигмою «суспільства мережевого», акцент переноситься зі змісту на комунікацію. Це означає, що в центрі уваги опинилася не змістовна частина інформації, а сама по собі технологія передачі інформації, здатність зберігати та передавати її. Інформація й засоби її обробки, зберігання й передачі, інтегровані в сучасну комп'ютерну мережу, утворюють комп'ютерні інформаційні гіперсистеми. «Інформаційні засоби стають не тільки інструментом спілкування, але й якимось ідеологічним феноменом, конструктором концепцій суспільства» [8, с. 15], у тому числі й у глобальному масштабі. М. Кастельс стверджує, що «в умовах інформаційної ери історична тенденція приводить до того, що домінуючі функції та процеси все більше виявляються організованими за принципом мереж» [9, с. 494].

Головний аргумент Кастельса полягає в тому, що «інформаційна епоха» провіщає появу «нового суспільства», яке виникає завдяки розгортанню мереж (забезпечуваних інформаційно-комунікаційними технологіями) і в якому пріоритетне значення мають інформаційні потоки. Кастельс ніколи прямо не говорить про виникнення інформаційного суспільства. На його думку, всі суспільства використовували інформацію, і відповідно термін «інформаційне

суспільство» не має великої аналітичної цінності для визначення особливостей епохи, що наступила. Описуючи наш час, Кастельс віддає перевагу терміну «інформаціональний капіталізм». З одного боку, прикметник «інформаціональний» дає йому можливість повернути увагу до розгортання інформації, що символізує зовсім нові відносини. Інформаціалізм, ключовий для Кастельса термін, означає «вплив знання на знання як основне джерело продуктивності» [8, с. 17], перехід до «нової економіки», а також до «нового суспільства». Термін «капіталізм» дає можливість побачити, що превалюють звичні форми економічних відносин (прагнення до прибутку, приватна власність, принципи ринкової економіки й т. д.). Він відзначає, що «інформаціональний капіталізм» сполучає у собі неймовірну гнучкість із глобальною присутністю завдяки мережевим зв'язкам [8, с. 338].

Отже, активне входження інформації у соціально-політичний аспект життя ознаменувалося цілою цивілізаційною епохою. Науковцями було систематизовано теоретичний матеріал, присвячений інформаційному суспільству, і встановлено, що основними ознаками даного суспільства є: заміна інформацією, інформаційними потоками й технологіями реальних товарів, грошей, а одним з основних видів зайнятості в такому суспільстві стає робота з обслуговування інформації в усіх її проявах; у соціальній організації акценти зміщуються з виробничої й економічної сфери в культурну й сферу інформаційної оснащеності, доступності не тільки інформації, але й знань; політика трансформується у форму гри, у сферу телекомунікацій; ростуть загрози різних соціальних патологій, обумовлених маніпуляціями з інформацією; з'являються ознаки «мережевого суспільства» (суспільство, улаштоване за принципом глобальної комп'ютерної мережі); комерційна зацікавленість бізнесу в розробці все більш впливових інформаційних технологій сприяє необмеженому фінансуванню нових розробок, навіть доходючи до нейробіології та нейропсихології.

В останній період, позначений широким використанням інформації в політичних цілях, особливу увагу науковці приділяють

таким властивостям інформації, як сприйняття її індивідами автоматично або не-автоматично. Прикладну науку особливо цікавить акт свідомого контролю індивідів над інформацією, над її інтерпретацією або відсутність такого.

Сьогодні наука породила ряд таких концепцій інформації, як: генетичний погляд на інформацію як програму (код біосинтезу білків); нейрофізіологічна, нейробіологічна та психологічна теорії інформації [22]; фізична теорія [23]; кібернетичний підхід (інформаційні процеси присутні в усіх самокерованих системах, де інформація розглядається як міра складності організації і нерозривно пов'язана з управлінням); ідеалістичний підхід (інформація як елемент, що сполучає людину й усе, що існує на землі, із трансцендентною сферою) [24].

Остання проблема, якої неможливо уникнути при аналізі розвитку сучасної політології, – це роль і місце інформаційних технологій. Процедури та дії з інформацією відрізняють людину від інших істот. Починаючи з мови, людство нарощує кількість та складність інформаційних технологій. Автори Української дипломатичної енциклопедії під інформаційними технологіями розуміють «організовану сукупність систем, засобів та методів, яка на базі інформаційної інфраструктури забезпечує процеси обробки, зберігання, розвитку, поширення, використання та захисту інформаційних ресурсів» [25, с. 93], тобто інформаційно оснащені засоби наших стосунків з об'єктами (слова в знаковому й звуковому оформленні, манускрипти, друкування й друкарські верстати, радіо, магнітні записи, телебачення й т. д.).

Відомий американський політичний діяч А. Гор у роботі «Земля на чаші терез» (1992 р.) убачає першооснову інформації в іудео-християнській історії створення миру, де все починається з того, що «спочатку було Слово». А мова, на його думку, була першою інформаційною технологією [24, с. 569].

Практично у всіх роботах останніх років, присвячених інформації, наведено вдале зіставлення відкриттів та використань різних видів енергії з розвитком інформаційних технологій. А. Бард

та Я. Зодерквіст виділили в історії людства п'ять рівнів застосування енергії, яким відповідають специфічні інформаційні технології. Перший рівень, заснований на застосуванні енергії сили й безпосередньої діяльності людини, в інформаційних технологіях відображається використанням звукової й жестикуляційної сигналізації. Другий рівень енергетичного оснащення заснований на використанні енергетичних можливостей природи (вітру, води, вогню та ін.). У сфері інформаційних технологій це приводить до винаходу писемності. Третій рівень пов'язаний з винаходом і використанням штучних систем на основі природних явищ, таких як парові машини, двигуни внутрішнього згорання. В інформаційній сфері відбувається винахід друкарства. Створений уперше Йоганном Гуттенбергом друкарський верстат у середині XV ст. поклав початок наступній епохальній інформаційній революції. Даний устрій надав обдарованим і заповзятливим людям доступ до необхідної інформації в таких масштабах, про які раніше мріяти не доводилося. Це послужило серйозним фактором наукового натхнення, і після деякого періоду, пов'язаного з появою друкарського пресу, з'явилося багато винаходів, найважливішими з яких, що змінили наші погляди на себе та на навколишній світ, стали годинник, порох, компас і телескоп [20, с. 26-27]. Четвертий рівень пов'язаний з використанням електрики, хімічних реакцій. Для інформації це дає телеграф, телефон, телетайп, радіо, магнітофонні записи, телекомунікації. Значення цього рівня полягає, насамперед, в тому, що великий обсяг інформації став доступний широким масам людей. А винахід візуального коду для комунікацій докорінно змінив принцип, насамперед, політичного устрою й управління державами. П'ятий рівень дослідники характеризують як рівень максимально раціонального, оптимізованого системного використання всіх засобів (природних і штучних систем). В інформаційній сфері з'являється комп'ютер.

Бард та Зодерквіст виявили також особливості використання інформаційних технологій різними системами влади. Зокрема, відзначено, що винахід писемності сприяв узурпації влади. Володіння навичками письма було доступно вузькому колу найвпливовіших осіб

та використовувалося ними з метою пропаганди, щоб постійно нагадувати людям, хто ними править, які блискучі перемоги були здобуті правителями на благо народу та ін. У тому числі створення й існування імперій було значною мірою уможливлено розвитком писемності. Інформацію почали передавати (наприклад, накази) на дійсно великі відстані, що, у свою чергу, призвело до зникнення окремих полісів [20, с. 26].

Такий новий рівень розвитку інформаційних технологій, як друкарство, навпаки, істотно змінив співвідношення суспільних сил не на користь влади. Більш широке охоплення інформацією, що його забезпечувало друкарство, друкування преси, сприяло освіті й зростанню самосвідомості широких мас, що доволі суттєво сприяло розвитку революційних подій наприкінці XVIII – початку XIX ст. Однак, як відомо, одним з основних завдань будь-якої влади є постійний пошук методів самозбереження. Тому такі властивості інформації, як підвищення здатності народу в осмисленні сутності влади, відразу підпали під контроль нової влади, яка сама вже активно користувалась перевагами інформаційного впливу. Відомі директиви Леніна й більшовицької партії для революційного захоплення влади – необхідність у першу чергу заволодіти поштою, телефоном, телеграфом, вокзалами поряд з такими об'єктами, як банки, – свідчать про нову високу цінність інформації й інформаційних технологій для політики ще в індустріальних суспільствах. Хоча зазвичай вважають, що в індустріальних суспільствах роль інформації не настільки значна, як у наступних суспільних системах. Різке зростання її значення наразі слугує відмінною рисою постіндустріального суспільства у порівнянні з індустріальним.

Інформаційні технології є набором певних прийомів, методів збору, аналізу й зберігання інформації. Впровадження інформаційних технологій визначають поняттям «інформатизація». Інформатизація або використання інформаційних технологій у політиці прямо пов'язана з політичними технологіями.

«Політичні технології – це сукупність прийомів і процедур цілеспрямованої діяльності, що не тільки впорядковують засоби досягнення мети, але й закріплюють черговість дій, вироблення відповідних алгоритмів поводження суб'єкта» [26, с. 312]. Головними завданнями політичних технологій є оптимізація виконання суб'єктами політичної діяльності, раціоналізація та спрощення дій для досягнення цілей. Включення в усі ці технологічні міжнародно-політичні процедури діяльності з інформацією роблять політтехнології доступнішими – такими, що швидко поширюються і відповідають вимогам різних верств у суспільствах. Поширення інформації й поінформованості між народами різних країн може відбуватися у безпосередніх контактах індивідів. Живе спілкування також може сприяти як відносно позитивному, так і негативному ставленню до своєї держави та правлячої в ній політичної сили. Серед форм реального спілкування особливу увагу приділяють місіям неурядових організацій, таким як «Лікарі без кордонів», (Hello Trust), Емнесті Інтернешнл (Amnesty International).

Останнім часом знов з'явилося в сфері міжнародних контактів поняття «народна дипломатія». Феномен народної дипломатії є важливим для міжнародних відносин не стільки тому, що відбувається акція взаємодії на рівні простих громадян країн, скільки тому, що поширюється інформація про таку форму взаємодії. Не можна скидати з розрахунків і те, що в міжособистісному спілкуванні активно задіюються такі повсякденні інформаційні технології, як анекдоти, плітки, так зване «сарафанне радіо». Перевага тих або інших комунікативних моделей залежить від рівня культури учасників спілкування, їх інтелектуального й професійного рівнів, а також від політичної активності.

Проте в більшості випадків ефект сприйняття країни та її громадян іноземцями не позбавлений впливу ЗМІ, або колись сформованих ними (ЗМІ) стереотипів. Говорячи про наслідки відкритого обміну інформаційними потоками, Пол Кеннеді відзначав, що сучасні інформаційні технології побудовані на психоінженерних методиках, до яких масова свідомість не завжди може адаптуватися.

Тому народжуються нові міфи, підсилюється національна ідеологія усередині країни, що іноді призводить до більшої або меншої закритості тієї або іншої держави. За Кеннеді, постійна пропаганда західного способу життя з екранів телевізорів породжує в населення бідних країн бажання жити не гірше. Але якщо внутрішні перешкоди реформам непереборні – а саме це й спостерігається в багатьох країнах, що розвиваються, – тоді реакцією на нову інформацію може бути, з одного боку, масова міграція в багаті регіони світу, а з іншого боку, – пріоритет переходу до фундаменталізму і заперечення західних цінностей [27, с. 83].

За Т. Червінські, з огляду на неминучу залежність глобалізації від інформації та інформаційних технологій актори міжнародних відносин будуть вести висококонкурентну боротьбу за доступ до інформації й контроль за нею. А оскільки «форми бойових дій» будь-якого суспільства прямують за «формами створення добробуту» цього суспільства, то війнами майбутнього будуть в основному, але не тільки, інформаційні війни [28]. Головна тактика такої війни не передбачає нав'язування життєвих стандартів силою, а вмиле пропагування й поширення їх за допомогою нових технологій, основним об'єктом впливу яких є масова свідомість. Головним в «інформаційних війнах» є те, що в них не можна, як у звичайних війнах, домовитися й відмовитися від «нарощування інформаційної сили» [28]. Припинити добувати й поширювати інформацію – це може загрожувати відставанням у розвитку країни. Залишається один шлях – освіченість населення.

Сучасне суспільство вже виходить за рамки просто інформаційного. Його все більше характеризують із урахуванням того, що зі зростаючими потоками інформації, з її вдосконаленими технологіями та за допомогою електронної техніки організовуються все складніші процедури й комбінації громадських утворень. Одним з таких утворень є міжнародний інформаційний простір, який визначається як сукупність світових інформаційних ресурсів, інформаційних потоків та інформаційної інфраструктури, які дозволяють на основі норм міжнародного права забезпечувати

інформаційну взаємодію громадян, суспільств та держав у всіх сферах життєдіяльності цивілізації з рівним правом доступу до відкритих джерел інформації [25, с. 93]. В даному визначенні міжнародний інформаційний простір обмежено нормами міжнародного права, але ж в національний та в міжнародний інформаційний простір потрапляють заборонені ресурси, що, як і інформаційні потоки, можуть порушувати норми міжнародного права; взагалі сучасний рівень проникнення в міжнародну політику такого засобу, як глобальна комунікація, нівелює ці правові обмеження.

Ми розуміємо міжнародний інформаційний простір як сукупність інформації та інформаційних технологій, що забезпечують діяльність державних та міждержавних служб та інститутів, а також транслиуються державами одна на одну, забезпечуючи суттєву частину міжнародних відносин, представлення державних позицій у зовнішньому світі та захист та поліпшення іміджу.

При аналізі робіт, що торкаються наслідків інформаційної революції кінця ХХ ст., неможливо залишити поза увагою ті з них, у яких акцент зроблений на використанні мережі Інтернет. У цьому дослідницькому полі піднімається широкий спектр питань. Одним з основних викликів наразі стала так звана «цифрова» або «інформаційна нерівність» (або як її ще називають – інформаційний розрив), що відображає нерівномірний доступ до мережі й інформаційно-комунікаційних технологій.

Інтернет дедалі більше стає інформаційно-комунікаційним простором, що моделюється самими користувачами. Найсучасніші інформаційні технології, на кшталт флеш-моба, блогів, які раніше використовувалися для дозвілля й розваги, сьогодні набувають нового значення політичних технологій. Феноменом таких Інтернет-технологій займається все більше дослідників, зокрема, Д. Андерсен [29], Г. Рейнгольд [30] та ін.

Повертаючись до виявлених концепцій інформації (генетичний погляд на інформацію, нейрофізіологічний та психологічний, фізичний, кібернетичний підходи та ідеалістичний), можемо

констатувати зростання дослідницького інтересу до психологічного та нейрофізіологічного підходів в роботі з інформацією.

На думку С. Уайнбергера, сьогодні у країнах, які прагнуть до широкомасштабного впливу в міжнародному просторі, ведуться активні пошуки на рівні прямого маніпулювання інформаційними потоками, які безпосередньо торкаються нейрофізіології людей. Перш за все це дослідження можливостей впливати на емоції – як перший крок на шляху перетворення фізичного світу інформаційними засобами. Так, Пентагон приділяє дедалі більшу увагу нейробіології політичного насильства та запровадив дослідження в рамках програми наративних зв'язків (Narrative Networks), що розробляється Агентством оборонних досліджень DARPA. Програма націлена на пошук засобів вироблення версій подій, які могли б бути використані у спробах змусити людей не підтримувати ворога. Науковцям давно відомо, що наратив має потужний потенціал впливу на людський мозок, спроможний формувати представлення людини про індивідуальну та групову ідентичність та навіть мотивувати людину до актів насильства [31].

Нейронауковців залучають до досліджень у сфері економічних, політичних та культурологічних взаємодій. Так, Пол Зак, один з відомих американських нейроекономістів, керує дослідженнями (фінансуються DARPA) реакцій людського організму на конкретну інформацію, а саме, як прослуховування різних історій впливає на природну виробку мозком оксітоцину, відомого ще як гормон довіри [22]. Отже, навіть неприйнятні факти, скореговані й подані із необхідним інформаційним обґрунтуванням, можуть бути сприйняті аудиторією в руслі, необхідному політичним діячам, адже перемога або поразка в інформаційному протистоянні чи війні визначається саме реакцією більшості населення, а не політиками або дипломатами.

Таким чином, факт установлення енергетичної сутності інформації та використання цієї властивості за допомогою електронно-технічних засобів став одним з основних (якщо не головним) перетворювачів сучасних політичних відносин.

Осмислення ролі глобального інформаційного ресурсу та його впливу на міжнародну політичну систему уможливило висновок про те, що інформаційна домінанта стала явищем планетарного масштабу, яке значною мірою визначає місце країн у світовій ієрархії, виступає чинником міжнародних впливів, інструментом влади та виробленням такої політики держави, яка б забезпечувала національні інтереси й суспільний прогрес в цілому. Становлення, розвиток та впровадження інформаційних технологій у суспільному житті в цілому підвищило роль інформації та змінило її статус у міжнародній політичній системі. Концепція постіндустріального суспільства розглядається в роботі, передусім, як аналітична конструкція, яка дала змогу всебічно розкрити ті трансформаційні процеси, які відбуваються на підґрунті глобалізації комунікацій. Якщо до створення глобальної інформаційної мережі Інтернет, що завершувала процес інформатизації, інформація входила практично в усі сфери життя на правах їхньої складової частини, то в сучасних умовах встановлено створення нової інформаційної системи, до якої раніше самостійні галузі життєдіяльності увійшли як складові елементи. Найдієвішими інформаційними технологіями, що їх використовують на рівні міжнародних інформаційних відносин, є ті, що при зовнішній сприятливій атмосфері міжнародних офіційних контактів впливають на населення інших держав. Сьогодні вже не тільки політики і дипломати вирішують долю міжнародних відносин, але й потоки цільової інформації, що активно «проливаються» на населення держав.

Аналіз концептуальних засад зарубіжних політологічних досліджень засвідчив еволюцію політико-інформаційної парадигми позиціонування акторів міжнародних відносин від теорій інформації (генетична, нейрофізіологічна, психологічна, фізична, кібернетична, ідеалістична), в яких зосереджено увагу переважно на змісті інформації, до теорій постіндустріального, ноополітичного, інформаційного суспільства, в яких визначальну роль відведено інформаційним технологіям, здатним за допомогою інформаційного ресурсу впливати на соціально-політичні процеси.

### *Список використаних джерел*

1. Уэбстер Ф. Теории информационного общества. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 400 с.
2. Bell D. Notes on the Postindustrial Society // The Public Interest. – 1967. – N 7. – P. 102–118.
3. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting. – N.Y.: Basic Books, 1973. – 508 p.
4. Toffler A. The Third Wave. – N.Y.: Bantam Books, 1980. – 781 p.
5. Фукуяма Ф. Великий разрыв. – М.: АСТ, 2003. – 474 с.
6. Маклюен М. Средство само есть содержание // [www.dll.botik.ru/libr/cit/macalu.koi8.html](http://www.dll.botik.ru/libr/cit/macalu.koi8.html)
7. Masuda Y. The Information Society as Post-Industrial Society. – Washington: World Future Soc., 1983. – 171 p.
8. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М., 2002. – 608 с.
9. Кастельс М. Становление общества сетевых структур // Новая постиндустриальная волна на Западе / Под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – С. 494–505.
10. Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. – Princeton University Press, 1962. – 416 p.
11. Lash S. Sociology of Postmodernism. – London - New York, 1990. – 278 p.
12. Stonier T. The Wealth of Information. – L.: Thames Methuen, 1983. – 398 p.
13. Katz R. L. The Information Society: An International Perspective. – Westport: Praeger Publishers, 1987. – 185 p.
14. Мунтіян В.І. Основи теорії інформаційної моделі економіки. – К.: КВІЦ, 2004. – 367 с.
15. Иноземцев В. Л. Перспективы постиндустриальной теории в меняющемся мире // Новая постиндустриальная волна на Западе / Под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – С. 3–66.
16. Brzezinski Z. Between Two Ages. America's Role in the Technetronic Era. – N.Y.: The Viking Press, 1970. – 352 p.
17. Lane R. E. The Decline of Politics and Ideology in the Knowledgeable Society // American Sociological Review. – 1966. – Vol. 31. – P. 649–662.
18. Stehr N. Knowledge Societies. – L.: Sage Publications, 1994. – 304 p.
19. Вебер М. Протестантские секты и дух капитализма // Вебер М. Избранные произведения . – М.: Прогресс, 1990. – С. 273–306.

20. Бард А., Зодерквист Я. Нетократия: новая правящая элита и жизнь после капитализма. – СПб.: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2003. – 252 с.
21. Таранова Н. В. Сетевой подход в исследованиях международных отношений и процесса глобализации // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 6. «Философия. Политология. Социология. Психология. Право. Международные отношения». – 2008. – Вып. 1. – С. 173–180.
22. Zak P. Why Inspiring Stories Make Us React: The Neuroscience of Narrative // [www.dana.org/Cerebrum/2015/Why\\_Inspiring\\_Stories\\_Make\\_Us\\_React\\_\\_The\\_Neuroscience\\_of\\_Narrative/](http://www.dana.org/Cerebrum/2015/Why_Inspiring_Stories_Make_Us_React__The_Neuroscience_of_Narrative/)
23. Мельник Л. Информационная экономика. – Сумы: Университетская книга, 2003. – 288 с.
24. Гор А. Земля на чаше весов. В поисках новой общей цели // Новая постиндустриальная волна на Западе / Под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – С. 557–571.
25. Даниленко С. І., Флур О. М. Міжнародний інформаційний простір // Українська дипломатична енциклопедія / Під ред. Л. В. Губерського. – К.: Знання України, 2004. – Т. 2. – С. 93.
26. Теория управления: социально-технологический подход: энцикл. словарь / Под ред. В. И. Иванова, В. И. Патрушева. – М.: Муниципальный мир, 2004. – 672 с.
27. Кеннеди П. Вступая в двадцать первый век. – М.: Весь мир, 1997. – 480 с.
28. Czerwinski T. J. The Third Wave: what the Tofflers never Told You // [web.archive.org/web/20000309182122/http://www.ndu.edu/inss/strforum/forum72.html](http://web.archive.org/web/20000309182122/http://www.ndu.edu/inss/strforum/forum72.html)
29. Anderson D. The Civic Web: Online Politics and Democratic Values. – Lanham: Rowman and Littlefield, 2003. – 220 p.
30. Rheingold H. Smart Mobs: The Next Social Revolution. – Wash.: Basic Books, 2003. – 288 p.
31. Weinberger S. Building the Pentagon's "Like me" Weapon // <http://www.bbc.com/future/story/20120501-building-the-like-me-weapon>